

Ústní slovesnost na pomezí známého a neznámého

VÍT ERBAN

Z široké oblasti lidové ústní slovesnosti jsou pranostiky žánrem, který se nejtěsněji dotýká přírodních souvislostí a který balancuje na úzké a nejednoznačné hranici mezi kulturou a přírodou. Prostřednictvím pranostik se člověk pokouší okolní svět interpretovat, udělit mu význam, orientovat se v jeho časových i prostorových souřadnicích, předpovídat následné děje a formulovat dlouhodobé zkušenosti, rady a doporučení. Pranostiky se soustředí právě na to, že jako lidé žijeme nějakým způsobem života na určitém místě a v určitém čase. Jsou tak žánrem, který tuto bytostnou lidskou ukotvenost reflektuje a vyvozuje z ní praktické důsledky.

V minulém roce vydalo nakladatelství Academia knihu, která se může směle postavit po bok základním dílům české folkloristiky, jako jsou Rittersberkovy, Erbenovy či Holasovy sbírky lidových písní, Čelakovského *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*, Flajšhansova *Česká přísloví*, Zaorálkova *Lidová rčení* a další pilíře studia české lidové ústní slovesnosti. Autorem této více než tisícistránkové knihy se vzhledem k názvu *Hold slunci, půdě, dešti a pluhu* a prostým podtitulem *Pranostikon* je pedolog, klimatolog a odborník na krajinné inženýrství Zdeněk Vašků, docent na Fakultě životního prostředí České zemědělské univerzity. Jde o knihu, která zcela zásadně přepracovává, několiknásobně rozšiřuje a doplňuje starší autorovu publikaci *Velký pranostikon* (Academia 1998 a 2002). Pokud *Velký pranostikon* obsahoval na 3000 pranostik, toto novější dílo jich obsahuje asi 10 000 (což je stále „pouhých“ 75 % z archivu autora). Autor výrazně změnil strukturu knihy, přidal nové kapitoly, značně rozšířil už tak podrobné komentáře, doplnil citace z archivních pramenů a kronikářských záznamů a vypracoval velice detailní a užitečný rejstřík. Výsledně jde tedy o zcela nové dílo, které se oproti předchozímu nesoustředí pouze na meteorologické aspekty českých pranostik, ale uvádí,

studuje a komentuje pranostiky v kontextu klimatologie, pedologie, zemědělství, kulturní historie a etnografie s podnětnými exkurzemi do botaniky, zoologie, lingvistiky (především etymologie) a religionistiky. Osobní až citové zaujetí autora pro téma je tu vyjádřené také uměleckou formou – kapitoly k jednotlivým měsícům jsou uvedeny úryvky z básní (zřetelně inspirovaných poetičností pranostik samotných), které skvěle evokují náladu a charakter proměnlivých přírodních cyklů. V neposlední řadě kniha vyniká promyšlenou a přehlednou strukturou, jež je podpořena i zdařilou grafickou úpravou. To vše z ní činí doslova *opus magnum*, které lze detailně studovat nebo jen námatkově pročítat a opakovaně se k němu vracet po způsobu lidového kalendáře. Je to ve svém mimořádném rozsahu a hloubce předkládaných souvislostí, multižánrovém a interdisciplinárním záběru počín v pravém slova smyslu kulturologický, který je podnětný jak pro specialisty různých vědních oborů, tak pro naprosté laiky. To je třeba náležitě ocenit – jen málokdy se stává, aby se tak zásadní odborné dílo dobře vyjívalo i na obyčejném nočním stolku. Je příznačné, že hříbet takto objemného svazku se stále ještě vejde do dlaně, litovat lze jen, že pro knihu takového rozsahu a charakteru nezvolilo nakladatelství uživatelsky příjemnější pevnou vazbu.

Autor si je vědom nejednoznačnosti hranic různých slovesných žánrů, a proto definuje pranostiky v širším slova smyslu jako „*krátké srozumitelné, snadno zapamatovatelné útvary lidové slovesnosti, které obsahují metaforicky či přímo formulované poznatky, zkušenosti a zásady, jejichž posláním je umožnit člověku na dané hospodářské úrovni společnosti a společenského vědomí lépe se orientovat v okolním hmotném světě a společenských vztazích, především při praktické výrobní činnosti, ale i při událostech důležitých pro existenci jak společenství, tak jednotlivce*“. Zatímco v širším pojetí lze tedy pranostiky chápat jako *poznatky, zkušenosti a zásady*, v užším

(a laicky běžnějším) slova smyslu jde o *předpovědi a odhady vývoje nejrůznějších dějů, jevů a situací* (str. 17). V tomto smyslu jsou pranostiky „*nejen svěbytnými, působivými folkloristickými útvary, ale představují také (...) svědectví míry poznání a interpretace přírodních a společenských jevů*“, které se rodí na „*rozhraní známého s neznámým*“ (str. 13–14). Typickým rysem pranostik je jejich obsahová zhuštěnost a formální zdobnost, jež využívá snad všech druhů básnických tropů, především personifikací, metafor a metonymií. Pranostiky tedy nejsou jen „*strohými lapidárními formulacemi empirických poznatků a názorů či zobecněnými technologickými pokyny. Namnoze jsou jako působivé svěbytné folklórní útvary také nositeli silného uměleckého akcentu*“ (str. 7). Z hlediska problematiky jejich interpretace autor dále zdůrazňuje, že pranostiky vznikaly a dlouhou dobu se předávaly ústně bez písemné fixace, v určitém krajo- vě specifickém dialektu, obecně češtině s využitím nespisovných slov a někdy i obrátů s negativním citovým zabarvením či dokonce vulgarismů. Přepisy a zápisy pranostik jsou tak nezbytně jejich překladem do spisovné češtiny. Toto ochuzení frazeologického bohatství pranostik se mnohdy projevilo „*snížením přesnosti a výstižnosti (...) a akcentu naléhavosti, častěji však docházelo ke stírání rozdílů v postižení předávané odstupňované míry expresivity (...), jejich poetičnosti a nářečové zpěvnosti*“ (str. 17). Ačkoli i tento jeho počín je právě takovou písemnou kodifikací, autor velmi vhodně k jednotlivým dnům, obdobím či částem roku uvádí i pranostiky jen mírně odlišné, a tak je zachycuje v jejich dobových či regionálních proměnách, obměnách a variantách a simuluje tak jejich možný vývoj – jednotlivé verze pranostik jako by na sebe občas reagovaly, vzájemně se komentovaly, upravovaly či dokonce opravovaly. Tedy ani pranostiky, ačkoli vybroušené ústním užíváním do relativně dokonalého tvaru snadno zapamatovatelných pouček, pravidel a doporučení, nezůstávaly

fixními a neměnnými slovesnými útvary, ale stále sledovaly vývoj klimatu i změny v hospodaření. Z hlediska hospodářského a klimatologického je pro pochopení pranostik klíčové, že vznikaly v podmínkách „úhovorové soustavy trojhonného hospodaření malého klimatického optima (1466–1618) a potom především v průběhu poslední malé doby ledové, jejíž trvání lze na našem území vymezit lety 1619 a 1897“ (str. 33). Podobně klíčové je rozlišení starších pranostik vzniklých v období juliánského křesťanského kalendáře a pranostik formulovaných po roce 1582, kdy došlo ke gregoriánské kalendářní reformě (v různých evropských zemích i oblastech oficiálně zavedené a obecně přijaté až s odstupem několika let), jež ve svém důsledku posunula tradičně slavené svátky svatých, na které se pranostiky vážou, o deset dnů dopředu. Ve všech těchto úskalích týkajících se srozumitelnosti, platnosti a upotřebitelnosti tradičních lidových pranostik v současné době představuje kniha Zdeňka Vašků mimořádně podrobného, zasvěceného a poutavého průvodce.

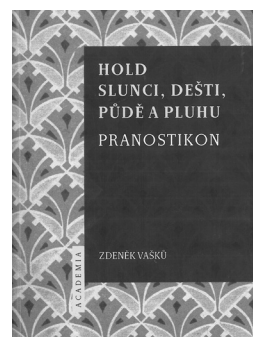
Lze tomuto průvodci něco vytknout? Domnívám se, že pokud ano, tak nikoli z hlediska odborného či faktografického, nýbrž z hlediska různého očekávání toho kterého čtenáře. Z etnografického hlediska (a především s ohledem na autorem zdůrazňované ukotvení pranostik v ústně předávané tradici) lze například litovat, že autor z důvodu svého dobrého vychování (str. 48) záměrně vynechal pranostiky s lascivní, vulgární či jinak hrubou formou vyjádření. Alespoň pár trefných a vtipných příkladů mohl uvést – už jen proto, abychom viděli, jakým způsobem čeština tyto nízké jazykové prostředky v pranostikách uplatňuje. Z podobných důvodů lze litovat výrazné (ne však úplné) redukce pranostik pověřených, magických a iracionálních. Občas se zdá, že autor uplatňuje vůči pranostikám až příliš racionální a poněkud osvícenský postoj – na jednu stranu konstatuje, že vymezení kategorie tzv. pověřených pranostik je úzce závislé na stavu znalostí a poznatků té které doby, přesto však poměrně jednoznačně proti sobě staví obecnější kategorie pranostik reálných a nereálných (str. 21–24). Typickým příkladem takové nereálné a pověřené pranostiky je např. známá „*Jak vysoko se o masopustě při tanci vyskakuje, tak dlouhý vyrostle len*“ či naopak neznámá a kuriózní „*Kdož uslyší první jarní hrom a zatúká si v tu dobu kamelem na hlavu, toho hlava po celý rok nerozbo-*

lí“. Ano, některé pranostiky mohou vyvolat úsměv na tváři a některé mohly být dokonce s tímto záměrem formulované. Víme ale dnes opravdu bezpečně, že prostřednictvím obřadního slova a gesta (modlitby, kletby či rituálu) nemůžeme ovlivnit děje kolem nás? Některé pranostiky zdánlivě absurdně spojují stavy či procesy, které dnes vnímáme jako naprosto nesouvisející, ale víme zcela jednoznačně, co spolu souvisí a co nikoliv? Osobně bych toto obecné přesvědčení pranostik o propojenosti lidského (individuálního i společenského) světa se světem přírodním bral doslova a byl bych v hodnocení některých pranostik jako „pověrečných“ opatrnější a pokornější, protože ani naše úroveň vědeckého poznání není definitivní a absolutní. Naopak že autor ve svém díle redukoval počet pranostik platných pouze lokálně, krajově či regionálně, je pochopitelné, a lze si představit, že právě tyto místně specifické pranostiky by mohly být tématem jeho dalšího možného díla. V souvislosti se současnou obnovou regionálních tradic a vztahu k místu by taková práce byla velice záslužná.

V každém případě obsahuje práce Zdeňka Vašků i celou řadu podnětů k přemýšlení a diskuzi. Jedním z takových může být otázka, proč vlastně mají pranostiky tak výrazně poetickou formu. Je to hlavně (jak autor konstatuje na str. 14) z důvodů mnemotechnických a nutnosti pojmenovat neznámé? Je člověk především a v první řadě (str. 23) *homo laborans / homo faber* (pracující a vyrábějící) a teprve až poté *homo ludens / homo creator* (hrající si a tvořící)? Neboli je tato formální zdobnost a krása pranostik výsledkem jejich častého užívání (díky němuž postupně vykristalizují v básnický dokonalé miniatuře), nebo jde o vlastnost, která podmiňuje vznik pranostik už v samotném stádiu jejich zrodu např. podle archaické představy, že co se rýmuje, je si nějakým způsobem podobné, odkazuje na sebe a vzájemně spolu souvisí? Možná, že v pranostikách naplatí jen Lévi-Straussova teze, že jakékoli třídění je lepší než chaos, ale také Eliadovo přesvědčení, že u zrodu posvátného času a prostoru stála bytostná lidská tendence udělovat pravdivost, význam a smysl tomu, co se zdá tyto vlastnosti postrádat, „*totiž chaotickou a nebezpečnou záplavou věcí, které se objevují nahodile a mizí beze smyslu*“. A jak jinak než básnic-ky bydlí člověk, dodal Heidegger. V tomto smyslu svět reflektovaný, interpretovaný, strukturovaný a zabydlený pranostikami – svět svým způsobem *zbásněný* – je svět reál-

ný, smysluplný, obdařený významem a tedy *posvátný*. Právě to může být nejobecnějším a nejnaléhavějším dědictvím pranostik pro naši současnost.

Knih Zdeňka Vašků toto dědictví, odkaz a poselství ožívuje a až překvapivě aktualizuje – směřuje slova našich předků do budoucnosti, která je pro nás, stejně jako pro ně, nejistá, neznámá a trvale zneklidňující.

• Vašků, Zdeněk (2014). Hold slunci, dešti, půdě a pluhu. Pranostikon. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2313-1. 1180 stran.